

SELÇUKLULAR DEVRİNDE İĞDİŞLİK ve KURUMU

TUNCER BAYKARA

Selçuklu tarihiyle biraz meşgul olanlar, "iğdiş"ler hakkında muhakkak birşeyler okumuştur. Bilinenlerin bir kısmı, kaynaklardaki müphem bilgilerden, önemli bir kısmı da sözlüklerden veya bazı araştırmacı ve meraklıların konu ile yazdıklarından gelir. "İğdiş" in Türkiye Türkçesi'nde halen de kullanılan bir anlamı, ayrıca bizleri etkiler.

Selçuklu şehirlerinde ve bu arada Konya şehrinde, belirli bir ticari düzenin olduğu muhakkaktır. Bu ticari düzenin bir neticesi de kendisine mahsus bir teşkilatın olmasıdır. Bu teşkilatın, günümüz Türkçesi'nde kullanma eşyası üretenele denen "Esnaf" adıyla da ilgisi vardır. Bu esnaf içinde, üreticiler ve satıcılar olarak iki zümreyi ayırdedebiliriz. Bu iki zümre arasında, var olduğu muhakkak olan belirli bir ilişkiyi yeterince bilemiyorsak da, bu ikili özelliğe öncelikle dikkat edebiliriz. Satış döneminin önce, buna karşılık imal ve üreticilerin daha geç devirde etkin olmuş olabilecekleri ilk akla gelen husustur. Bu iki dönemi, *iğdişlik* ve *ahilik* devirleri olarak da ayırma denemesi yapmış idik¹.

Selçuklu devri Anadolu-Türk şehrinde, esnafın durumunu, daha doğrusu çarşının özelliklerini meydana çıkarmak için yeterli kaynağımız bulunmaktadır. Bunun ilk basamağı, bu esnafın kimliklerinin tespiti olup, konu en iyi şekilde, ancak vakfiyelerden anlaşılabilir. Bu vakfiyelerin en eskilerinden birisi ise, 1202 tarihine ait olup, rahmetli O. Turan tarafından yayınlanmış olan Altun-apa Vakfiyesi'dir².

Altunapa Vakfiyesi'nde, Konya şehrinde dükkan sahibi olarak adı geçenleri şöylece tespit edebiliriz:

1. Kadı Necmeddin Abdurahman bin Mehmed

¹ T. Baykara, *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*, Ankara 1985, s. 98-106; İğdişlik konusundaki fikirlerimiz, ana çizgileri ile derli-toplu olarak, ilk defa bu eserimizde bilim alemine sunulmuştur. Ancak tez metni olarak 1979'da jüri üyelerine, mesela bu arada rahmetli Prof. F. Sümer'e de gönderilmiştir.

² O. Turan, "Selçuk Devri Vakfiyeleri, I. Şemseddin Altun-apa vakfiyesi ve hayatı", *Bellekten*, XI (1947) s. 197-235.

2. Fahreddin Yunus bin Hasan el-Koneviyül muhtesib üs-sultani
3. (Verese-i) el-hac Yusuf bin Savtegin ül-Koneviy -it-tacir
4. (Verese-i) İbn Gaziy'il-Koneviy'il-Hayderi
5. (Verese-i) Emir Şehabeddin Mehmed bin Mahmud
6. İsmail bin Abdurahman bin....
7. 2 numaralı kişi
8. (Suq-ı atik'de) Arıtmış bin Toğan'il-Konevi
9. (Suq-ı atik'de) 4 numaralı kişi
10. 4 ve 9 numaralı kişi
11. (Suq-ı atik'de) Hasan

Görülüyor ki Altun-apa Vakfyesi'nde, bir vesile ile sözü edilen dükkanların, sahipli olanların arasında hiç gayrimüslim yoktur. Gayrimüslim hiç kimse bulunmadığı gibi, babası *Abdullah*, yani yeni Müslüman olan kimse de yoktur. Bu arada hemen ekliyelim ki vaakıf, Şemseddin Altun-apa da birçok dükkan yaptırmıştı. Konya'daki her iki Eski ve Yeni çarşıdaki dükkanların büyük çoğunluğu, zaten muhtelif yapılara ait vakıf dükkanlardır.

Dükkan sahipleri, Türk ve Müslüman olmakla birlikte, belki bunların kiracıları farklı olabilir diye akla gelebilir. Bilindiği kadarı ile dükkanlardaki kiracı olanların isimleri de, dükkan sahiplerine benzer isimlerdir. Bu durumu, sadece bu vakfiyeye mahsus veya bir tesadüf de kabul edemeyiz. Çünkü aynı vakfiye, şehir dışı alanlarda mülk sahibi olarak çok sayıda gayri müslim isimleri zikretmektedir. Şu halde, XIII. yüzyıl başında Konya esnafı arasında tam olarak Türkler veya daha doğru bir deyişle Müslümanlar etkin bulunmaktadır. C. Karatay, Caca-oğlu Nureddin ve Sahip Ata vakfiyelerinden, sonraki yıllarda da durumun aynı esaslar içinde olduğunu tespit edebiliyoruz. Hemen ekleyelim ki, şehirlerde, şehrin eski sakinlerinin oturduğu kesimlerde, elbette onların kendi iktisadi düzenleri devam etmekte idi.

Konya şehrinin, XIII. yüzyıl başlarından itibaren ayrıntılı bir kaynağı olan Eflaki'deki esnaf isimleri arasında, sadece "Tanyal" adında bir Ermeninin adı geçmektedir. Bunun dışında hiçbir gayrimüslimden söz edilmemesi, esnaf arasında Türklerin ve Müslümanların hâkim olduğunun bir diğer işaretidir. Bahaeddin Veled, XIII. yüzyılın ilk çeyreği sonlarında

Konya'ya geldiği zamanlarda, kendisinin sadece iki müridinden söz edilir. Bunlardan birisi kasap, diğeri ise ekmekçidir³. Şehrin "et ve ekmek" gibi iki en önemli ihtiyacını karşılayan esnaftan olan bu kişilerin Türk ve Müslüman olduklarına şüphe yoktur. Hem bu iş, yani mesleklerini çok daha önceden beri yapmış olmalıdırlar. Bu arada bazı sanat dallarının, ancak zamanla Türkler arasında gelişmiş olabileceği de akla gelebilir.

Bir paytaht olduğundan yabancılara ve gayrimüslimlere karşı hoşgöründe en ilerde olması gereken, Konya'da tabii olarak oluşan bu durum, diğer Selçuklu şehirlerinde de hemen aynen görülebilir. Ancak öteki Selçuklu şehirlerinde, Kırşehir, Sivas veya Kayseri dışındakilerin ticari hayatlarını kesinlikle bilemiyoruz. Bilinenlere göre hüküm vermek gerekirse, Konya başta olmak üzere Kırşehir, Sivas ve Kayseri'deki çarşılarda Müslüman-Türkler hâkim bulunuyordu. Bu etkinlik, sadece XIII. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşmiş olmayıp, yüzyılın başlarından itibaren görülen bir hususiyettir.

Türklerin, Anadolu'daki şehir hayatına katılmalarını yeterince incelemeyen bir kısım araştırmacılar, bazı peşin-hükümlerin de etkisiyle, dönemde farklı bir iktisadi hayatın olduğunu kabul etmişlerdir. Buna göre zenaat erbabı yerli unsur (Rum ve Ermeni) ile yaylacı Türkmenler birbirini tamamlıyordu⁴. Oysa durumun bu esasta olmadığı, zenaat erbabı olmasa da, satıcılar arasında da Müslüman ve Türklerin çoğunlukta olması ile anlaşılıyor. Çünkü Türkler tamamen yaylacı unsur olmayıp, daha XI. yüzyıl sonlarında kale-şehirli kale erleri olarak yerleşmişlerdi. Nitekim bunların da ihtiyacını karşılayanlar, yukardaki dükkan sahiplerinin isimleri olarak en azından 1202'den önce, iki nesil takip edilebilmektedir. Müslüman-Türk çoğunluğu kesin olan Konya esnafının temellerini kesinlikle Türk geleneklerinde aramamız gerekmektedir.

Teşkilatçı özellikleriyle büyük ün sahibi olan Türklerin, iktisadi hayatta da teşkilatçı oldukları muhakkaktır. Bu konuyla ilgili kavramlardan birisi "iğdiş" olarak görünmektedir. İğdiş, sadece Konya'da değil, öteki Selçuklu çağı şehirlerinde de ekonomik hayatla ilgili bir kavram olarak dikkati çekmektedir. Buna dair, Fuat Köprülü başta olmak üzere eski araştırmacıların fi-

³ Ahmed Eflaki, *Menakıb ul-Arifin*, (yay. T. Yazıcı), Ankara, 1959-61. I, 29.

⁴ Bu görüşü, M. Akdağ (*Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi*, İstanbul 1977, s. 13) şöyle hulasa etmiştir: "Yaylacı Türkmenlerle Rum Hristiyan ahalinin şehir pazarlarında hararetle bir alışverişe girişmiş bulunmaları..."

kirlerini kısaca özetlemek gerekir. Nitekim bugün bizim "iğdiş" diye kabul ettiğimiz kelimeye dair merhum Fuad Köprülü'nün de bir görüşü vardır⁵.

İğdiş kelimesine dair yakın zamana kadar bilinenler, daha çok İ.H. Uzunçarşılı etkisinde oluşmuştur. Çünkü O, *iğdiş*leri askeri teşkilatın içinde saymakta idi⁶. *İğdiş*'in bilinen "kısırlaştırılmış" anlamı yanında sözlüklerde melez insana, annesi veya babası farklı olanlara dendiği de belirtilir. Uzunçarşılı, İbn Bibi'nin kayıtlarını naklettikten sonra "bu kayıtlardan *İğdiş*-başının devşirme veya muhtelif(t) bir kuvvetin kumandanı olması muhtemeldir" diyor ve ilave ediyor. "Kayseri'nin sukutuna sebep olan *İğdiş*-başı Hajük-oğlu'nun mühtedi bir Ermeni olduğu anlaşılıyor". Oysa, aşağıdaki sözlerimizden sonra, aynı *iğdiş*-başının kendisini Moğollara daha yakın sayan, İç Asya'dan yeni gelmiş birisi olabileceği de akla gelebilirdi.

Selçuklu devrinin seçkin tarihçilerinden Osman Turan ve Faruk Sümer'in *iğdiş*ler hakkındaki görüşleri de önemlidir. O. Turan'ın yazdıkları da şöyle hulasa edilebilir: "Selçuk devrinde İslamlaştırılan bir askeri sınıf... *iğdiş* (iktiş)ler olup ..bunların şehirlerde nizamın korunmasında kullanılan ve Hıristiyan çocuklardan teşekkül eden askeri bir sınıf olduğu anlaşılıyor"⁷. Görülüyor ki burada O. Turan da Uzunçarşılı'dan etkilenmiştir. O da İbn Bibi, Eflaki ve öteki kayıtları sıraladıktan sonra anne ve babasından birisi Türk olmayan insanlara dendiğini vurgulamaktadır. Bununla birlikte Yazıcıoğlu'nun bu kelimenin manasını anlayamadığından metinden çıkardığını söylemesi ise⁸ bize kalırsa, daha değişik bir gerçeği göstermektedir. Yazıcıoğlu devrinde, artık herkesçe bilinen terim manası belirsiz kaldığından olsa gerek, kavramı aynen vermek yerine, manasını vermeyi tercih etmiştir: "şehir ayanından biri"⁹.

Osman Turan'dan öğrendiğimiz en önemli gerçek, *İğdiş* unvanlı bir kişiye, Artuklu Devleti içinde de tesadüf etmemizdir. Bu ise, aşağıdaki sözünü edeceğimiz özelliklere daha uygun düşmektedir.

⁵ M. Akdağ'ın naklettiğine göre (*Aynı eser*, s. 22, not: 1 de) adı geçen kelimeyi "öndeş" biçiminde okuyormuş.

⁶ İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, 2. baskı, Ankara 1970, s. 105-106.

⁷ O. Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar, Metin, Tercüme ve Araştırmalar* Ankara 1958, s. 178.

⁸ O. Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi*, Ankara 1969, II, 173.

⁹ Yazıcıoğlu, *Tevârih-i Ali Selçuk*, Houtsma neşri, Leyde 1902, s. 120.; keza bak. Baykara, *Konya* 102.

İğdiş ler hakkında en son ve mükemmel sayılabilecek bir araştırma, rahmetli Faruk Sümer'indir¹⁰. Faruk Sümer, bu makalesinde, bilinenleri yeniden gözden geçirerek, askeri bir zümre olmak özelliklerinin asla söz konusu olamayacağını kesinlikle ortaya koymaktadır. Hatta vaktiyle bu düşüncede olduğu halde, şu andaki kaynaklar ışığında, böyle bir durumun gerçek olamayacağını belirtmektedir. Fakat, o da melez, yani karışık ırktan olma özelliklerine daha çok önem vermektedir. Zaten C. Cahen ve S. Vryonis Jr. da bu özellikleri etkindir¹¹. Mahalle ve şehir önderleri olduklarına dair rahmetli M. Akdağ'ın düşüncesine ise, biraz fazla peşin-hükümle karşı çıkmaktadır. Oysa, bilinen kaynaklar bu özelliklerinin daha da önem kazandığını açıkça göstermektedir. Sümer kısaca, iğdişlerin "XII ve XIII. yüzyıllarda bilhassa büyük şehirlerdeki maliye memurlarına dendiğini" belirtiyor. Onların başlıca işi, "şehirlerdeki mali işlerle meşgul olmak, vergi toplamak" idi. Sümer, bu gerçeği," takrir-i Emir-i iğdişan"ı aynen verip tercüme ederek açıkça göstermiştir.

Bununla birlikte eski bilginlerin yazdıklarını unutup kaynakları yeniden dikkatlice gözden geçirsek, bazı tespitler yapabiliyoruz. Çünkü bir kısım kaynaklarımız, Selçuklu devrinde şehirlerin önde gelen kişilerine iğdiş dendiğini, hatta şehirlerde ticari hayatı *İğdiş-başı*'nın murakabe ettiğini belirtir¹². Bu sonuncu terim, mesela *İbn Bibi*'de¹³ aynen Türkçe'yle geçtiğinden, Türkçe asıllı olması gerektiği de söylenebilir. Kaynaklar bu kavramı başka şekle sokarken bile, bu görevin bir "emaret" yani "beylik" olduğunu belirtilerek zikrediyorlar: "*Emir ül-egadişe*" gibi¹⁴.

Kaynaklar gerek Konya şehrinde gerekse diğer Selçuklu şehirlerinde birçok *iğdişbaşımın* ismini vermektedir. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

¹⁰ Prof. Dr. Faruk Sümer, "Selçuklu Tarihinde İğdişler", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı: 35 (Nisan 1985) s. 9-23 ve İngilizce geniş hulasası s. 24-27.

¹¹ C. Cahen, *Pre-Ottoman Turkey*, London 1968, bk. indeks; S. Vryonis, Jr., *The decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization.....*, University of California Press 1971, bk. indeks; konu Vryonis için fazla ilginç değildir.

¹² Mesela, İbn Bibi, *El Evamirü'ül-Alaiye fi'l umuri'l alaiye*, (tıpkı basım, TTK, Ankara 1956) s. 32, 38, 120, 138 vb; Mevlana Celaleddin, *Mektuplar*, (çev. A. Gölpinarlı), İstanbul 1963, s. 138.

¹³ اكدش باشى İbn Bibi, *Aynı eser*, s. 501, 529. Caca-oğlu Nureddin Vakfiyesi'nin Arapça metninde de aynı şekilde ve türkçe olarak geçmektedir: Ahmet Temir, *Kuşehir Emiri Caca oğlu Nur al-din'in 1272 tarihli Arapça-moğolca vakfiyesi*. Ankara 1959, s. 56, st. 472-473, 483.

¹⁴ (Anonim), *Tevarih-i Al-i Selçuk*, (neşr ve çev. F.N. Uzluk), Ankara 1952, s. 61, 62; İbn Bibi, *Aynı eser*, s. 696: Emir-i İğdişan.

1. "Emir-i iğdişan Hacı İbrahim bin Ebu Bekir": Konya'nın kuzeyindeki, 607 m./temmuz 1210 tarihli Dokuzun Hamı'nı yaptırmıştır: Konyalı, 1228; RCEA, da "emir-i iğdişan" kısmı tam okunamamış: IX, s. 49-50, nu: 3668.

2. Hurrem-şah, "İğdiş-başı-ı Sivas": Babalılar isyanı sırasında Sivas'ı savundu, fakat öldürüldü.: *İbn Bibi*, 501.

3. Hüsam, "Hajuk-oğlu lakaplı", "İğdiş-başı-ı şehir" (-i Kayseri); Moğollara Kayseri'yi teslim etti: *İbn Bibi*, 529.

4. Muin, Malatya'nın "İğdiş-başı"sı: *Abu'l-Farac Tarihi*, (TTK, Ankara, 1950, II, 565).

5. Fahredin, "Emir ül-Egadişe": 1277 yıllarında Konya'yı Karamanlılara karşı savunan ve bu makamın son kişisi, 2 temmuz 1279 tarihinde öldü; *Anonim*, s. 61-62; *İbn Bibi*, adımı vermiyor: s. 696;

6. Şemseddin....., (Hoyi'de adı belirtilmeyen, takrir sahibi Emir-i İğdişan).

7. Hass Beğ, Said oğlu; mart 1343 tarihinde 'maktulen ölmüştür' (Konyalı, Aksaray, II, 1549.)

Bunlara XV. yüzyıla ait Larende'den bir ismi de ekleyebiliriz: Ancak bunun değişik bir dönemde ve şartlarda zikredildiğine dikkat edilmelidir: (İ.H. Uzunçarşılı, *Bellekten*, I, 1937).

Bütün bu isimlerin neticesinde şu gerçekleri tesbit edebiliriz:

a. "İğdiş-başı"lardan isimleri bilinenler arasında, Kayserili Hajuk oğlu Hüsam'dan başka gayrimüslim kökenli olabilecek kimse yoktur. Hele 1210 yılında Emir-i İğdişan olduğu kitabesi ile kesinlikle bilinen kişinin babasının ismini açıkça biliyoruz. Bu kitabe, iğdiş-başılardan, veya iğdişlerin melez kökenli olduklarına dair düşüncüyü yeniden gözden geçirmemizi gerekli kılmaktadır. Gerçi bu durumda annelerinin yerli olduğu söylenebilir ki bu da oldukça tartışmalı bir durumdur.

b. *İğdiş* ler, şehrin genelde eşraf ve ayanı sayılmakta idiler¹⁵ ve dolayısıyla oturdukları mahallenin de eşrafıydılar. Bu özellikleri sebebiyle, şehirlerde

¹⁵ İbn Bibi, *Aynı eser*, s. 46, 214-215, 696.; Eflaki, *Aynı eser*, I, 236; Mevlana, Konya'daki ev, köşk ve saraylara dikkati çekip, "hacegan ve egadişe"nin hanelerinin sanat ehlininkilerden (muhterife) yüksek olduğunu belirtmiştir. Bu kayıttan, iğdişlerin "muhterife" yani sanat

halk temsilcileri olarak düşünölmeleri olağandır¹⁶. Gerektiğinde şehzadeler veya eski Sultanlar onların evinde misafir edilebilmektedir¹⁷. Zaten *iğdiş*, Mevlana'nın şiirlerinde de köylünün zıddı olarak dükkan sahibi şehirli ve zengin kişi anlamında geçmektedir¹⁸.

c. İğdişler, hemen her Selçuklu şehirinde mevcut idiler. Konya, Sivas, Kayseri, Aksaray, Larende, Ereğli ve İskilip, kendilerinde iğdiş ve iğdiş-başı olduğunu kesinlikle bildiğimiz şehirlerdir.

Şehirlerde, iğdişlerin başı demek olan *İğdiş-başı*, devlet görevlilerinin dışında, o şehir halkını temsil eden en yüksek görevli, yani bir tür Belediye Başkanı olarak düşünülebilir. İğdiş-başı'nın özellikle ticaretle çok yakın ilgisi olup, şehre gelip giden tüccarlarla da yakından ilgilenmektedir¹⁹. Ayrıca o bir nevi de Belediye Başkanı olarak şehri en iyi bilen olduğundan, Merkezi idarenin o şehirden istediği verginin halktan adilane bir şekilde toplanmasını da sağlamaktadır²⁰. Hatta bir tehlike vukuunda, şehir halkının silahlanarak düşmana karşı direnmesinde etkili olmaktadır. Sivas'ta Babailer isyanında direnmeye çalışan İğdiş-başı, şehrin diğer ileri gelenleriyle birlikte öldürölmüş idi²¹. Konya İğdiş-başısı da 1277'de Cimri'ye karşı direnmeyi tanzim etmeye çalışmış idi²². Bu veya bir başka İğdişbaşı'nın (Emir-i iğdişan) türbesiyle ilgili vakıflar Fatih devrinde zikredilmektedir²³.

ehlinden farklı olduğu çıkıyor. Büyük tüccar demek olan haccagan ile yanyana anılması, onların ticaret ehli olduğunu gösterir.

¹⁶ M. Akdağ, *Türkiyenin İctimai ve İktisadi Tarihi*, I, İstanbul 1977, s. 22.

¹⁷ İbn Bibi, *Aynı eser*, s. 138: Ankara'da; Yazıcıoğlu, (*Tevarih-i Ali Selçuk*, Leide 1902, s. 120) buradaki "iğdiş"i, "şehir ayanından biri" olarak çevirmişdir.

¹⁸ Mevlana C. Rumi, *Divan-ı Kebir*, (Çev. A. Gölpınarlı, I-V, İstanbul 1957-60, 74) I, 162.: "Nice iğdiş, nice ağa... şehrimizdeki varını yoğunu rehin etmişdir", keza II, 4/05. Ancak Gölpınarlı, "iğdiş"e "asker" anlamını vermektedir; iğdişlerin zengin kişiler oldukları: Eflaki, II, 751.

¹⁹ Sivas ile ilgili olarak Mevlana'nın *Mektuplar*'ında geçer. s. 138-139; ayrıca bak. *Fih i ma Fih*, (çev. A. Gölpınarlı) İstanbul 1959, s. 152.

²⁰ "Avarız" vergisinin taksimi sırasında herkese kudreti nispetinde bir vergi (vücu) tarhedip zengin-fakir arasında fark gözetmemesi, kimseyi himaye etmemesi, sanat sahiplerini ve zayıfları ezmemesi" emredilmektedir: O. Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar, metin, tercüme ve Araştırmalar*, Ankara 1958, s. 178; F. Sümer, *TDA*'daki makalesinde (1985), metnini ve çevirisini veriyor. Keza bk. Baykara, *Konya*, s. 74, 75.

²¹ İbn Bibi, *Aynı eser*, s. 229.

²² *Anonim*, s. 61-62.

²³ F. Nafiz Uzluk, *Fatih Devrinde Karaman Eyaleti Vakıfları Fihristi*, Ankara 1958, s. 23; F. Sümer, bu türbenin, Dokuzun Hanını yaptıran iğdiş-başına ait olması gerektiğini söyler (*TDA*, 1985 sayı: 35); oysa, daha geç tarihli bir iğdiş-başına ait olmalıdır.

İğdiş-başılardan bildiğimize göre, iğdişler de kesinlikle Müslüman, hatta Türktürler. Hatta bazı şehirlerde (Kayseri gibi) yeni Müslüman olanlar da bu teşkilatın içine girmiş olmakla birlikte aslında sadece Müslümanlara mahsus olmalıdır. İğdişlerin, ticaretle uğraşan, İslami bilgileri sınırlı kişiler olduğu da anlaşılıyor²⁴.

İğdişlik Teşkilatı: Konya ve ona bağlı olarak Türk şehir hayatında önemli bir yer tutmuş olması gereken iğdişliğin bir teşkilatı da olmalıdır. Ancak bundan önce; bu kelime ile ilgili olarak biraz bilgi vermek gerekiyor. Kelimenin etimolojisi ile ilgili tetkikler, "iğdiş" in genellikle melez insanlara dendiğini işaret ediyor²⁵. Bu arada, eskiden de, "İğdiş" in bilinen anlamının, kaynaklardaki durumla uyuşmadığını gören bazı araştırmacılar başka tekliflerde de bulunmuşlardır. Mesela اكدش imlasının, "iğdiş" diye değil, "ög-deş", veya "öndeş" okunmasını F. Köprülü teklif ediyor²⁶. Ona göre mahalle-başı manasına gelen اكدش kelimesi, kısır veya melez nesil demek olan "iğdiş" değil, ancak Türkçe rehber manasına gelen "öndeş" veya "ögdeş" olması lazım gelir.

Kelimenin kavram olarak, kelime anlamından farklı bir özelliği yansıtabileceği düşünülmelidir. Buna göre, "iğdiş" i bir kelime olarak değil, fakat bir teşkilat olarak ele alabiliriz. Konya gibi belli başlı şehirlerde ortaya çıkan bu kavram ile şehirlerin durumu arasında bir bağ söz konusu olmalıdır. Gerçekten de şehirlerde hem geniş bir idareci zümre, hem de birçok ihtiyacının karşılanmasını bekleyen halk da bulunmaktadır. İşte şehirlerdeki bütün bu zümrelerin yiyecek ve benzeri her türlü ihtiyaçlarının giderilmesi gerekmektedir. Şüphesiz bu durum, sadece Anadolu için değil, Türkistan Türk şehirleri için de söz konusudur. Nitekim orada bu işlemlerin belirli bir teşkilat tarafından görüldüğü dikkati çekiyor.

Kutadgu-Bilig'e göre, şehir halkını bir takım unsurlar ("tarımcılar/çiftçiler, satımcılar/satıcılar" gibi) teşkil eder. Bunlar arasında iğdişçiler de bulunmaktadır. Şehirdeki bu zümre, her türlü "yiyeceği, giyeceği ve ordunun binek atı, aygırı ile yük hayvanlarını yetiştirirlerdi". Keza "kırmızı, süt, yün, yağ, yoğurt, peynir ile evlerin rahatını temin eden yaygı ve

²⁴ O. Turan *el-Veled üş-Şefik* den nakleder: "ben Ereğli'de cahil bir iğdişin oğlu idim" *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi*, II, İstanbul 1969, 173.

²⁵ G. Doerfer, *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen*, Viesbaden 1965 II, 92-93; sözlüklerin verdiği bilgiler sıralandıktan sonra melez insan anlamı belirtiliyor.

²⁶ M. Akdağ, Aynı eser, s. 22, not: 1 de zikrediliyor.

keçe hep bunlardan gelirdi"²⁷. Bu ifade şehirlerde halkın en önemli ihtiyacı olan yiyecek ve giyeceğin bu unsur, yani i ğ d i ş ç i 'ler tarafından karşılandığını göstermektedir²⁸. Kutadgu Bilig'de ordu ihtiyacının da iğdişçiler tarafından karşılanması, bu teşkilatın Türkistan'daki Türk sosyal hayatındaki yerini çok daha da geniş boyutlara iletmektedir.

Karahanlılar Devleti'ndeki bu teşkilat, sonraki tarihlerde, özellikle XIII. yüzyılda Türkistan'da varlığını devam ettirmiştir. İ ğ d i ş , devletin en önemli görevlilerine verilen unvan (veya lakaplardan) birisi idi. Nitekim 602/1205-6 tarihinde Benaket'te basılmış bir sikkede, "Uluğ İğdiş / الغ اكدش Çağrı Han'ın ismini görüyoruz"²⁹.

XII. yüzyıl sonlarında Türkiye Selçukluları'nda görülen bu teşkilat, Karahanlılar'da mevcut teşkilatın hemen aynı esaslarda devam eden bir benzeri olmalıdır. Bu hususta dikkatimizi çeken bir gerçek de, Türkistan'da doğup çocukluğu orada geçen Mevlana'nın eserlerinde bu isim çokça geçerken, Anadolu şartlarının insanı olarak yetişen oğlu Sultan Velet'te hemen hiç rastlanmamasıdır. Türklerin, XI. yüzyıldaki ilk askeri hareketinin ardından, bu teşkilat da yeni geldikleri ülkeye gelmiştir. Hatta dönemin askeri hareketinin bir gereği olarak da birlikte gelmiş de olabilirler. Böylece bu şekilde Anadolu'ya gelip Bizans kale-şehirleri, *kastra* larına yerleşen Türkler, ihtiyaçlarının temini için hiç de Bizans esnaf, tacir ve diğer unsurlara gereklilik duymamışlardır. Zaten, Anadolu'ya gelen Türk unsuru içinde yerleşiklerin hayli çok bulunduğu, başka vesilelerle gösterilmiş bulunmaktadır³⁰.

Türkistan'daki duruma benzer olarak, kaynaklarda rastlanan kayıtları yeniden tahlil edersek, Anadolu sahasında da *iğdiş* lerin, aynı işleri gördüklerini söyleyebiliriz. Şu halde i ğ d i ş ler, Konya şehri başta olmak üzere, özellikle Selçuklu sarayının, şehirli halkın ve ordunun her türlü yiyecek ve öteki eşya ihtiyacını temin eden kişilerdir. Ancak bunlar, küçük iş veya doğ-

²⁷ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig.*, I, metin (R.R. Arat, İstanbul 1947, II, tercüme, Ankara 1959).

²⁸ R. Rahmeti Arat bu terimi "hayvan yetiştirenler" olarak çevirmiştir (II, 321) ki anlamını tam karşılamaktan uzaktır. Bu sebeptendir ki Kutadgu Bilig'in yeniden ele alınması gerekmektedir: İ. Kafesoğlu, "Yazılışının 900. yılı münasebetiyle Kutadgu Bilig ve Kültür Mirasımızdaki yeri", (*İstanbul Üniversitesi Tarih Enstitüsü Dergisi* I, 1970, s. 1-38).

²⁹ E.A. Davidoviç, "Kanibadamskiy klad Karakhnadiskih monet", *Sovetskaya Arkheologiya*, 1961/1, 186-200.

³⁰ F. Sümer, "Anadolu'ya yalnız göçebe Türkler mi geldi", *Belleten*, XXIV (1960), s. 567-594.

rudan üretimle meşgul olmayıp daha büyük miktarlarda iş yapar veya gerektiğinde dışardan getirirlerdi. Yiyecek için koyun, askeri ihtiyaç için at beslemek bunların işi olup, gerektiğinde ticaret yapıp dışardan her türlü mal ve eşya getirtebiliyorlardı. Bu sebeple olsa gerek, İskilip'te, çarşıda 1272 tarihinde "Han-ı İğdişbaşı" bulunmakta idi³¹. Yine bu amaçla, ticari ulaşımın kolaylıkla yapılması için kervan yolları üzerinde hanlar yaptırmışlardır (Konya'dan Akşehir yönüne giden yol üzerindeki Dokuzun Hanı gibi).

İğdişler, şehirlerarası, hatta milletlerarası ticaret yaptıklarından, şehirlerin en etkili zümresi olmuşlardır. Onların isimleri, aynı anlamdaki "hvâcegan" ile birlikte geçmektedir³². Bunun içindir ki şehir ayarı ve eşrafi sayılmışlardır. Bu özellikleriyle, Selçuklu şehzade veya eski sultanlarını, öteki Türklerinkine göre, daha mükellif olması gereken evlerinde misafir edebilmişlerdir.

Selçuklu taşra teşkilatındaki "Şehir divanı"nda, yer alan görevlilerinden birisi de "Emir-i İğdişan" idi³³. Vazifesine bir takrir ile başlayan *emir-i iğdişan*, "server-i hvacegan ve muteberân" olarak tanımlanmıştır. Büyük tüccar anlamındaki "hoca"lar ile muteber-ayanın önderi olan "İğdişler Beği"=*İğdiş-başı*ndan, o şehirdeki zenaat ehli ve güçsüz kişilerin korkusuz olarak yaşamasını sağlaması istenir. Bu konudaki başlıca kaynağımız olan *Hoyi*, eserlerini Konya'daki son iğdişbaşının ölümünden sonra kaleme almışsa da, öteki Anadolu şehirlerinde (Larende, Aksaray ve belki İskilip) bu kurum ve kişiler, işlevlerine muhakkak devam etmiş olmalıydılar.

XIII. yüzyılda şehirlerde ortaya çıkan yeni durum, iğdişleri de etkiledi. İğdişler doğrudan üretim yapmazken, şimdi şehir çarşılarında eşya üretimi yapan, esnaf da ortaya çıktı. Bu arada, Abbasi Halifesi, siyasi bakımdan gitikçe parçalanan İslam dünyasını, hiç olmazsa, bir fikir etrafında birleştirmek istedi. İşte bu yeni bir fikir akımı, "Fütüvvet"nin etkisinde kalan şehirler halkı, bir dönemde kararsız kaldı. Şehirlerin, Türkistan gelenekleriyle, yeni Önasya İslam gelenekleri arasındaki bu kararsızlık dönemi, XIII. yüzyılın ortalarına tesadüf etse gerektir.

³¹ A. Temir, *Kırşehir Emiri..... Vakfiyesi*, s. 124.

³² Eflaki, *Aynı eser*, I, s. 236.

³³ Hasan bin Abdül-mü'min el-Hoyi, *Gunyet'ül-katib*, neşr. A.S. Erzi, Ankara 1963, s. 32-33; keza bk. T. Baykara, *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*, Ankara 1985, s. 72, 75.

İbn Bibi'den kesinlikle anlıyoruz ki, XIII. yüzyılın ortalarından itibaren, *iğdiş*lerin yanında, şehirlerde şimdi "ihvan/kardeşler" de görünmeye başlamıştır. Karamanlıların 1277'de Konya üzerine askeri baskılarında bir kısım *iğdiş*in Karamanlılarla birlikte hareket etmiş olduğunu görüyoruz³⁴. Fakat "ahilerin" etkisiyle daha sonra onlara karşı direnilmiş, çok geçmeden ölen *iğdiş*-başı da, bu kurumun Konya'daki son temsilcisi olmuştur³⁵.

Bir ticaret adamı olarak *iğdiş*lerin, aynı zamanda "melez" sayılmalarının tarihi bakımdan bazı temelleri de olabilir. Göktürk çağından itibaren, devletin ticaretinde etkili olan *Soğd* unsurun zamanla Türk toplumu içinde eriyip kaybolmaları, böylesine bir görünümü de etkilemiş olabilir. Herhalde, hem içinde buldukları toplumu, hem de öteki milletleri iyi tanıyanlar, ticarete daha başarılı olacaklardır. Bu düşünce ile *iğdiş*lerin iki yönlülükleri olağan karşılanabilir. *iğdiş*'in sözlüklerdeki açık, karışık insan anlamına rağmen, kavram olarak değişik bir manası olması yadırganmamalıdır. Bu türden, sözlük anlamı başka, terim anlamı çok daha başka kelimeler, ortaçağlarda çoktur³⁶.

Ahiilik, Konya ve umumiyetle Ortaçağ Türk şehirlerinin en önemli esnaf teşkilatı olarak bilinir. Bu kurum, XIII. yüzyılın kalan yılları boyunca, gelişmiş, bir yandan fütüvvetten nazari olarak etkilenirken, asıl eski teşkilat olan *iğdiş*likten de önemli unsurlar almış olmalıdır³⁷. Yukarıda da dediğimiz gibi, *iğdiş*lerde daha çok mevcut mal ve eşyayı satış, yani ticaret hâkim iken, *ahi*lerde aynı zamanda üretim de söz konusu olmaktadır.

*iğdiş*liğin yerini ahilerin aldığı XIII. yüzyılın sonlarında Konya ve öteki Selçuk şehirlerindeki esnaf arasında üretim yapanların da artmış olduğu muhakkaktır. Üretim, ustanın yanında yardımcıları ve bilhassa birçok "çırak"

³⁴ Zira onlarla birlikte Sahip-Ata'nın oğullarına karşı gitmişlerdi: İbn Bibi, *Aynı eser*, s. 697.

³⁵ *Anonim*, s. 62: Bu durum söylendiği gibi "yerine layık bir kimse bulunmadığı" şeklinde değil, artık bu kurumun işlerliğini kaybedip ömrünü tamamladığından dolayı da gerçekleşmiş olmalıdır.

³⁶ "Arız" veya "amil" bunlardan sadece ikisidir;

³⁷ Aksaray'da 1343 tarihli Melik ül-egadişe nin mezar kitabesi ile aynı yerde, "Seyid ül-fütüvvet ve'l-mürüvvet Ahi-namdar Ömer bin Ahi Reşid'in (11.XII.1333), Ahi Mehmed'in kızının (1359) tarihli kitabeleri orada ahiliğin güçlendiğini gösteriyor (M. Zeki Oral, "Aksaray'ın tarihi önemi ve vakıfları", *Vakıflar Dergisi*, V, 1962, s. 223-240). Ahi Muhammed Seyidabadi, Mevlana'nın da sevdiği Anadolu'nun önde gelen ahilerinden idi. Eflakiye göre onun büyük bir buğday harmanı vardı ki Moğolların 1256-60 yıllarında her yeri yağma etmeleri vesilesiyle geçer: Eflaki, *Aynı eser*, I, 543; bu ahiliğin sadece esnaflıkla ilgili olmadığını gösterir.

gerektirmektedir³⁸. Bu durum, yüzyılın ikinci yarısından itibaren şehirlerde "rünüd/rindler", veya "civanan/gençler" denilen ve hayli etkili olan yeni bir zümrenin oluşmasına da yol açacaktır.

Ahi liderleri, emirlerin altında bulunan binlerce rind sayesinde³⁹ zaten mirasçısı oldukları şehir yönetimde etkili olacaklardır. Ancak, XIII. yüzyıl sonlarında yazılanlarda dahi⁴⁰ devlet teşkilatına da giren bir Ahi-başlılık⁴¹ söz konusu olmadığı gibi, Ahi önderler arasında zaman çekişmeler de eksik olmamıştır⁴². Ahi önderleri özellikle merkezi gücün azaldığı dönemlerde, Anadolu yüzeyindeki birçok şehrin gerçek hâkimi olacak ve şehirleri idare edeceklerdir.

Demek ki, Konya veya ülkenin öteki şehirlerinin esnaf teşkilatı, ayrıntularını bilmemekle birlikte, bir yandan Türkistan Türk esnaf teşkilatına bağımlı, diğer yandan da İslam-İran etkisini taşımaktadır. Bizans'ın döneminde, Anadolu'nun orta kısımları ve bu arada Konya önemli bir merkez olmadığından burada köklü ve sonrasına etki yapabilecek derece Rum esnafı olduğu söylenemez. Zaten Rumlara sempati ile bakan Mevlevi kaynaklarında bile, sadece Hıristiyan mimar ve ressamlardan söz edilmektedir.

Ahilik teşkilatı, nedense Karaman-oğulları döneminde bir hayli zarar gördü. Bu sırada birçok Ahi önderi öldürüldü⁴³. Konya'da etkisini XIII. yüzyılın ortalarında kaybetmeye başlayan içişliğin, Karaman-oğulları döneminde yeniden görülmesi⁴⁴, bu kurumun kesinlikle Türk olmasına bir başka delil olabilir.

³⁸ Yağlı-basan oğlu Şeyh Selahaddin'in kuyumcu dükkanında çıraqlardan söz edilir: Eflaki, *Aynı eser*, I, 429; şakirdan, 430 II, 710. A. Gölpınarlı, *Mevlana Celaleddin* İstanbul 1959, s. 106. Tabii ki Türk asıllı ve farsçayı iyi konuşmadığı için cahil sayılan (Eflaki, II, 705) Şeyh Selahaddin, esnafın Türklüğü için de güzel bir örnektir.

³⁹ Eflaki, *Aynı eser*, II, 601.

⁴⁰ Hasan bin Abdülmümin el-Hoyi'nin eserlerinde; (yay. A.S. Erzi, Ankara 1963).

⁴¹ "Ahi-ata", (Eflaki, II, 612), veya "Ahi-beği" (Eflaki, II, 956) birer hürmet hitabına benzemektedir. XIV. Yüzyıl başlarında da Denizli'de iki ahi önderinin çekişmesi de dikkati çeker: T. Baykara, *Denizli Tarihi*, İstanbul 1969, s. 55.

⁴² Konya'nın belirli muntakalarını ahi önderleri kontrol ediyorlardı. Nitekim Ahi Ahmed, yine bir ahi ailesinden gelen mektep arkadaşı Çelebi Hüsameddin'i, "havali"sindeki hanıkaha "şeyh" olarak kabul etmemiştir (Eflaki, *Aynı eser*, II, 755, 1031); Karaman-oğullarına karşı 1277'deki mücadele sırasında, şehrin bir tarafında Ahi Hamid (Ahmed), diğer tarafta Ahi Ahmed-şah bulunuyordu: *Anonim*, s. 61.

⁴³ Mesela Ahi Mustafa'nın katli: Eflaki, *Aynı eser*, II, 841.

⁴⁴ İ.H. Uzunçarşılı, "Karamanoğulları Devri Vesikalarından İbrahim Beyin Karaman İmaretı Vakfiyesi", *Belleten*, I, (1937).; Aksaray'da mart 1343 de "maktul"en ölen Melik'ül-

N e t i c e olarak, iğdişler ve iğdişlik, bir iktisadi kurum ve o kurumun mensuplarına verilen bir ad olarak Anadolu'da XII.-XV. yüzyıllar arasında etkili olmuştur. "Ticaretle de uğraşan bu zümre, hayvan besleyip şehir halkını doyurduğu için bu adı almışa benziyor"⁴⁵. İğdişler, şehirlerdeki büyük tüketici kitlelerin yiyecek ve öteki ihtiyaçlarını karşılamakla yükümlü idiler. Kelimenin anlamının olumsuz yönleri, öteki kavram=terim manasının da kaybolmasında ve unutulmasında etkili olmuşa benziyor.

Egadişe Hasbek bin Said'in mezar taşı vardır: M. Zeki Oral, VD, V, 1962, s. 223-240; İ. Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Niğde Aksaray Tarihi*, II., İstanbul 1974, s. 1507, 1549 ve Has-Beğ ve iğdişler hakkında bk. s. 2434-2437.

⁴⁵ T. Baykara, Konya, s. 123, 131 keza bk. dizin.

